

„A mennydörgő léptű csorda”

1. RÉSZ

Valaha, réges-régen, amikor még gazdaságilag aktív korúként szabályos módon voltam becsatlakozva a társadalmi munkamegosztásba, kenyeremet azzal kerestem, hogy az empirikus szociológia adatgyűjtési módszereiről (azokon belül, szűkebben, az úgynevezett *survey*-típusú kérdőíves technikákról) próbáltam valami számomra fontosat mondani a szociológia szakos egyetemi hallgatóknak. Ne firtassuk, ment-e ez által a világ elébb!

Meggyőződésem volt (egyébként ma is az), hogy a „társadalomba vett” emberről (ha tetszik, ha nem, mindannyian azok vagyunk!), az emberek közötti viszonyokról a szépirodalom sokkal többet tud mondani, mint a szociológia. Megengedőbben

Írásom címe nem véletlenül szerepel idézőjelek között. Úgy vettem kölcsön. Az írói (pontosabban: műfordítói) lelemény Szerb Antalt dicséri. S ha már fordításról beszélek: azok a szövegek, melyeknél fordító neve nincs feltüntetve, a saját fordításaim.

(bár ezt egyre kevésbé szívesen teszem): *semmiképp nem lehetetlen, hogy olykor sokkal többet tudjon mondani.* Így aztán óráimon igen gyakran fordult elő, hogy mondanivalómat a legkülönbélebb helyekről s válogatott szerzőktől elkölcsönözött irodalmi idézetek fölolvásával (illetve értelmezésükkel) tettem szemléletesebbé. Csatasorba állított szerzőgárdámra mai napig büszke vagyok. Shakespeare és Rejtő Jenő..., Szapphó és Hemingway..., Edgar Allan Poe és Nagy Lajos... nem folytatom.

Igen kiváló pedagógiai szemléltető eszköznek találtam például a *Lassie*-könyvről elhíresült Eric Knight *Sam Small*-történeteinek egyikét-másikát. Például a „Mary Ann és a herceg” címen ismertet. Arról a goromba pokróc rudlingi hercegről van szó, tudják, aki megkapta a druit de szegnert. Hogy mi köze van a druit de szegnernek az Erkölcsei Kultúra Megőrzésére Felügyelő Társaság hölgybizottságához, azt nem árulom

el a kedves olvasónak,¹ mert most egy másik Sam Small-történettel kell foglalkoznom. Egyszer már idéztem belőle,² ezért röviden csak annyit összefoglalóul: Mr. Smith egészen átlagos, Dél-Kaliforniában élő amerikai. Most éppen Angliát járja be turistaként. Így keveredik egy kis yorkshire-i falu kocsmájába, a *Kiterjesztett Szárnyú Sas*ba. Szóba elegyednek az ottaniakkal; azok faggatják Amerikáról, ő válaszol a kérdésekre, s ebből mindenféle multságos félreértések adódnak; ugyanis a kocsmavendégei – mint egyikük elbúcsúzásakor büszkén mondja: „tudja, mi moziba járunk, tudjuk mi, hogy milyen az az Amerika igazából”. Mr. Smith végül aztán készségesen és tökéletesen alkalmazkodik beszélgetőtársai mozi-Amerikát illető „elvárásához” – nekem pedig kötelességem felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a drága Szerb Antal (ő fordította zseniálisan magyarrá a könyvet) iszonyatos bakit követ el. Valaki egy kérdést intéz Mr. Smith-hez: „No már most – szólt Sam –, hogy is van azokkal a dög bivalyokkal?” Az angol szöveg természetesen hibátlan: „Now”, *Sam said*, „how about them bloody buffalo?” A magyar szöveg (ismétlem: Szerb Antal fordította!) csak akkor lenne menthető, ha Mr. Smith erre azzal válaszolna: „Tudja, tata, azt, amiről beszél, azt nem *bivalynak*, hanem *bö-lénynek* hívják”. E helyett azonban annyit mond:

Ó, a buffalo! (...) A mennydörgő léptű csorda! Egy ideig az a veszély fenyegetett, legalábbis azt mondták, hogy kihalnak. De most már örömmel mondhatom – és kétségkívül maguk is éppily örömmel hallják –, a csordák egyre növekednek és sokasodnak, és nemsokára megint ott tartunk, hogy egy puskalövessel le lehet teríteni egy teljes sebességgel száguldo bika-t.³

Aztán pedig, hogy tetézzé bűnét, Szerb Antal ilyennek láttatja Mr. Smith-t.

Gyorsan és szemléletesen Amerikáról kezdett beszélni, s rajzán látható volt a város, ahol éjjel-nappal röpködnek a gengek golyói. Látható volt a város legszélső utcája és abban a legszélső ház és azon túl a préri, amelyen nincsen ösvény, és ott *mennydörög a bivaly*, lovagol a cowboy, és leselkedik az indián.⁴ (Az én kiemelésem – L. P.)

Eric Knight vértlen ebben a melléfogásban. Ő mindvégig a *buffalo* szót használja, illetve – és innentől Szerb Antal tévedése védhetetlen –, a *bison* szót.⁵ Mi – Önök és én! – szakértőként annyit jegyezzünk meg csupán, hogy a *bivaly* csak Indiában mennydörög,⁶ ott is csak akkor, ha Maugli hergeli őket.

Ráma megszimatolta Sir Kánt, és elbődült.

– Haha! – kacagott fel a bika hátán Maugli. – Tudod-e végre, mi ez? – És a fekete szarvak, tajtékzó szájak, kimeredt szemek áradata úgy söpört végig a vízmosáson, mint áradáskor a kőögörgeteg. (...) aztán Ráma bicsaklott egyet, botlott egyet, keresztülgázolt valami puhaságon (...) aztán a bikák még mindig a nyomában voltak, amikor teljes erejéből beleütközött a másik csordába. (...) Sir Kánnak nem kellett több taposás. Halott volt.⁷

Bison bison bison

Mielőtt most, rögtön, „a szemérmét félrehagyva”, a bölény-taxonómia szakértői által kidolgozott latin rendszertani elnevezések sorozatával kezdeném bombázni Önöket, szeretném nyomatékkal leszögezni, hogy semmiféle természettudományos képzettséggel nem rendelkezem. Nem vagyok biológus. Nem értek sem az ökológiához, sem az etológiához. A paleo-zoológiához sem, más egyéb „paleókhoz” sem. Továbbá: se a klimatológiához, se a meteorológiához nem konyítok. Viszont ismerem a betűket, olvasni tudok. Amikkel tehát a következőkben előhozakodom, azt olyan szakcikkekből szűrtem le, amelyeken becsülettel végigrágtam magam, igyekeztem megérteni őket, igyekeztem átgondolni, a bennük előforduló állítások mennyire tekinthetők konszenzuálisan elfoga-

dottnak s logikailag plauzibilisnek. Ha rám bizonyulna, hogy számárságokat írtam össze, készséggel kérek elnézést.

Nos, a rend kedvéért szögezzük le ismételten: az amerikai kontinensen bivaly – őshonosként – sehol, sohasem létezett. Ami itt létezett, s létezik az a bölény. A bölény (*Bison*) a párosujjú patások (*Artiodactyla*) rendjében a kérődzők (*Ruminantia*) alrendjébe és a tülkösszarvúak (*Bovidae*) családjába tartozó tulokformák (*Bovinae*) egyik neme.⁸ Állat-őse, melyet a Paleolitikum idején barlangok falára fölfestve tisztelt – egyszersmind elejteni próbált – az ősember, a maiénál sokkal nagyobb testtömegű sztyeppei bölény (*Bison priscus*) Euráziában és Amerikában egyaránt megtalálható volt. Az egymást követő jégkorszakok az Újvilágban időlegesen elszakították egymástól a fajta példányait, így a Riss-jégkorszak idején (ez úgy 180 ezer évvel ezelőtt következett be, s elég sokáig tartott) bukkant fel utód-változatként az amerikai *niche*-ben a hosszúszarvú bölény (*Bison latifrons*). Később, hasonló, jegesedések okozta elszigetelődések miatt a sztyeppei bölény mellett felbukkant emennek egy méreteiben kisebb alakváltozata (*Bison occidentalis*), a hosszúszarvú bölény mellett pedig az amerikai ősbölénynek (*Bison antiquus*) nevezett, ugyancsak kisebb testű alakváltozat. Ezek leszármazottja – tovább kisebb-

bedve – a mai amerikai síksági bölény (*Bison bison bison*), mely természetesen nem tévesztendő össze a Kanadában honos, nála kicsivel nagyobb termeltű erdei (avagy hegyi) bölénnyel (*bison bison athabascae*).⁹

Hogyan mit szokás az észak-amerikai indiánokkal kapcsolatosan tudni a bölényekről? Ez röviden az alábbiakban summázható: az indián bölényhúson élt, ez volt a tápláléka. Élt is boldogan és jóllakottan; a Természetet tisztelő ökológiai fenoménként gondosan ügyelve arra, nehogy falánk étvággyával fölborítsa világának ökológiai egyensúlyát. Ámde jött a gonosz fehér ember, aki megpróbálta kipusztítani a bölényt, hogy az indiánt választút elé állítsa: vagy éhen vész népének aprajával-nagyjával együtt, vagy meghúzza magát egy világvégi nyomorúságos rezervátumban, a fehér ember pedig megfosztja őt szabadságától s minden gazdagságától. Hogy e célját elérje, vasútvonalakat épített; a földrészen keresztül-kasul, egyik óceán partjától a másikig vágató vonatszerelvényekkel téve lehetetlenné, hogy a bölénynek nyugta legyen; másfelől pedig az amerikai hadsereg katonáival halomra mészároltatta a bölénycsordákat. A gonosz fehér ember ezek szerint – vonatkoztassunk most el a fehér lakosság köreiből kétségtelenül létező indiángyűlölet-

től¹⁰ – leginkább négyféle lehet: a) a vasúthálózat építéséhez valamilyen formában kapcsolódó személy; b) hivatásos bölényvadász; c) a hadsereg katonája; d) kormánytag, képviselő, államhivatalnok (és természetesen a mindenféle rendű-rangú politikusok).

Anélkül, hogy tagadni próbálnám, miszerint van (nem is kevés) igazság ebben a széles körök gondolkodását kondicionáló „nagy narratívában”, jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy árnyaljam a képet. Ehhez kénytelen leszek odáig elmenni, hogy tagadjam a fentiek *ebben* a formában való érvényességét, s amellettt érveljek: az emberi társadalmakban általában nem ilyen egyszerűen zajlanak a dolgok. A bölények elpusztítására tett kísérlet esetében sem ilyen egyszerűen zajlottak. Leginkább azt szeretném nyomatékkal illusztrálni, hogy nem csak a fehér ember és az indián között „létezik” történelem. Még ha igaz is, hogy

(a)z indián törzsek kultúrájában bekövetkezett változások tanulmányozásában a szokásos megközelítés hosszú időn keresztül az volt, hogy a fehér amerikaiakkal főnnálló kapcsolat állt az érdeklődés középpontjában; hogy egy-egy indián csoport milyen kapcsolatban, kölcsönhatásban állt más indián csoportokkal, az gyakorlatilag nem érdekelt senkit,¹¹

szükség van az indiánok között zajló történelem ismeretére is, ha másért nem, hát azért, mert a bölény majdnem sikeresnek mondható kiirtásában az indiánnak – *a fehér társadalom kényszerítő nyomása alatt álló indiánnak* – is volt szerepe. Megkockázatom: figyelmen kívül hagyhatatlan szerepe volt.

A bölény mint táplálék. Bölényvadászat az „ősidőktől” az 1600-as évek végéig

Szögezzük le rögtön, az észak-amerikai kontinens-rész őslakosai¹² többségének tápláléka nem a bölényhús volt, hanem hal meg kagyló. A hatalmas földterületet nyugaton is, keleten is óceán határolta, ott a tengeri élővilág, a szárazföld belsejében, tavak, folyók vizében, pedig az édesviziek élővilága szolgált táplálékkal. A bölény mellett sokféle kisebb-nagyobb testű állatra, madárra is lehetett vadászni. Arról sem szabad továbbá megfeledkeznünk, hogy nemcsak nomád vadász-gyűjtőgető népek laktak ezen a földön, hanem évezredek óta letelepült, és növénytermesztéssel, kertészkedéssel foglalkozó népek is. Igaz azonban, hogy a Nagy Síkföldeknek (*the Great Plains*) nevezett régióban élők húsfogyasztását, ha nem is kizárólagosan, de legdöntőbben – *s leginkább jellemzőnek*¹³

tekintett módon – a bölényvadászat biztosította. Más kérdés, hogy a legkorábbi angol telepesek erről nem nagyon tudhattak, mivel az első helyeken, ahol a keleti parton megtelepedtek, ott nem igazán volt bölény, így aztán bölényre vadászó indián sem. Mely állításhoz illik azért még hozzátenni a következőket. A Síkságok világával ismerkedés idején már kétségtelenül megtudhatták (mint azt az arrafelé vetődött fehérek korabeli írott beszámolóí is tanúsítják), hogy nemcsak a nomád életet élő, de még a letelepült életmódot folytató, földművelő indián közösségek is vadásztak bölényre. Ahogyan azt a megélhetésüket biztosító mezőgazdasági munkálatok lehetővé tették, szabályos – *ciklikusan ismétlődő* – időközönként otthagyták falujukat, elvonultak, tábort ütöttek egy megfelelő vadászó-helyen, portyázni indultak, beszerezték húskészleteiket, majd néhány hónap múlva visszamentek a falujukba betakarítani a termést (illetve előkészíteni a következő évi termés biztosításához szükséges munkálatokra). Nicolas Perrot francia prémkereskedő (1646–1717) például így beszél erről az emlékirataiban.

E nagy eseményre [Perrot a nyári vadászatra indulásról beszél – *L. P.*] való föl-készülés hetekig is eltarthat, hiszen azt jelenti, hogy mindenki – férfiak, nők, még a gyerekek is – a falujuktól nagy,

olykor több száz mérföldnyi távolságot is jelentő utazásra kell, felkészüljenek. Az ily módon elnéptelenedő faluban csak a nagyon öregek és a betegek maradnak, meg az a néhány személy, akit azért hagynak hátra, hogy emezeket gondozzák, s ha kell, megvédjék.¹⁴

Vélhetőleg i. e. 8000 környékén (tehát nagyjából tízezer évvel ezelőtt) a régió lakosainak számára táplálékforrásul szolgáló nagytestű állatok közül a mamut is, a masztodon is kihalt. A tevéfélék is. Bele kellett tehát törődni abba, hogy szűkült a választék. Ez nem okozott gondot, a bölény fölmérhetetlenül népes,¹⁵ ide-oda vándorló csordái „minden igényt kielégítettek”, legelső sorban is azért, mert – s később majd látni fogjuk, e tulajdonság milyen egzisztenciális fontosságra tehet szert – e „minden igény” sosem haladta meg a népesség létfenntartását biztosító személyes/közösségi *fogyasztás* kielégítésének biztosítására való törekvést. Másként fogalmazva: az indiánok sosem vadásztak azért bölényre (vagy csak minimális, elhanyagolható mennyiségben) hogy *kereskedelmi* felhasználásra szánt árucikkeket „termeljenek”.

A bölényhús megszerzésének, a bölények levadászásának két fajtája volt ismert akkoriban. E technikákról szerzett tudásunk részben a régészek által feltárt leleteknek köszönhető, másfelől annak, hogy alkalma-

zásukra persze nemcsak tízezer évvel ezelőtt, de még a kontinens „fölfedezését” követő egy-két évszázadban is sort kerítettek az őslakosok,¹⁶ tehát a fehér ember a leszármazottaiktól kapott információkra hagyatkozva, de – mint a fenti idézet mutatja – élő szemtanúként is ismerkedhetett a táplálékszerzés évezredekén átívelő történetével. Általánosnak látszik lenni az a szakmai vélemény, hogy az állatok elejtésének és „élelmiszeripari feldolgozásának” módja a sok ezer év alatt lényegét tekintve változatlan maradt. Ezzel együtt is csak egyfajta erősen *sematikus* vázlat bemutatására nyílik lehetőségem. Ne felejtsek el, hogy térben 1 300 000 km²-ről, időben majd' tízezer évről van szó!

A bölényhúshoz jutás egyik módja a *közösségi csorda-levadászás*. Az elnevezés jelzi: állatok tömegének¹⁷ gyakorlatilag egyetlen szinguláris időpontban véghezvitt elejtéséről van szó, nem pedig egy-két, magányosan kószáló bölénnyel végeznek a vadászok. Ha megismerkedünk a módszerrel, azonnal láthatjuk: nemcsak *jelentős számú* embert igényel a kivitelezése, de feltételezi a vadászok közötti *aktív, előre kitervelt kooperáció* meglétét is. Azaz olyan tevékenység-rendszert, melyben a résztvevők egész sor különböző és precízen szabályozott szerepelvárásnak tesznek eleget – szemben az *egyéni zsákmányszerzéssel*, amelynek során, még ha úgy esnék is, hogy több személy mű-

ködik közre egymással, a kooperáció módja leginkább csak konkrétan előálló egyedi helyzetekhez kísérlet meg adaptálódni, nem pedig előre megszabott akciótervhez.

Az állatok elejtésének konkrét módja mutathat változatosságot, szűken technológiai értelemben azonban – a terep-adottságok függvényében – három alap-típusról beszélhetünk csak. A levadászás elsőként említendő módszere az úgynevezett „ugratás”. Ez abból állt, hogy a közösség tagjai (mint említettem: férfiak is, nők is, a nagyobb gyerekek is) valamilyen magaslat felé tereltek – előzetesen megkonstruált terelőakadályok segítségével – egy fölriasztott és menekülésre készített csordát. Ezt ügyesen a halálos lezuhanást jelentő sziklaperem felé terelték, ahol is aztán a kergetett állatok a mélységbe zuhanva (illetve egymást agyonnyomva) lelték halálukat. Amikor az akció befejeződött, akkor a férfiak és a nők nekiláttak a kiszorított állatok tetemének feldolgozásához (ennek mikéntjére rögvést visszatérek). Esete válogatja, hogy az ugratóhelyet milyen időközönként, milyen gyakorisággal vették igénybe; mindenesetre ez az egyetlen technológia, mely ugyanott egynél több ízben is használható.

Másik – lényegét tekintve emettől nem sokban különböző – módszernek azt említhetjük, hogy a megfelelő

terepismerettel rendelkező indiánok kerestek valamilyen, a valamikori talaj felszínébe mélyen belevájódott kiszáradt folyó- vagy patakmedret, ún. *arroyót*; annak egy, a torkolattól följebb fekvő – szűkületét eltorlaszolták, s ugyanúgy, ahogyan az „ugrató” magaslatra, ebben az esetben a kiszáradt folyómeder falai közé épített „karamba” kergették a bölényeket, amelyek aztán az útjukat álló záró-kerítésen fönnakadva letaposták egymást, illetve a folyómeder a mostani talaj felszínénél kellően magasabb tetejéről legyilkolhatónak bizonyultak. (Az otthagytott kadáverek persze eltorlaszolták a torkolatot, az *arroyo* tovább már nem lehetett használható.) A feldolgozás technikája ugyanaz volt, mint az „ugratást” követően.

Végezetül, ha se magaslat, se patakmeder nem találtatott a vadászat-hoz, karámot kellett építeni, s abba belekergetni, -terelni a bölényt, majd pedig, ha már fogságba esett, akkor kíméletlenül legyilkolni. A tetemek megnyúzása és a mészáros-munka első fázisa – a földarabolásuk – a mészárlás helyszínén történt. A finomabb hentesmunkához és a feldolgozás egyéb formáihoz (a csontok feltöréséhez, a velő kinyeréséhez, a csontok kifőzéséhez) kicsit távolabb készítettek elő megfelelő terepet. Gödröket ástak, azok alját bölénybőrökkel betakarták, a gödröket megtöltötték vízzel, majd tü-

zet raktak, a vizet, a tűzön felhevített köveket beledobálva, fölforralták.

A húshoz jutásnak – mint céloztam rá – volt továbbá egy másik, az eddig felsoroltaktól alapvetően eltérő jellegű módszere, amikor is nem csordákat vesznek üzőbe, hanem magányos, a csordájuktól többé vagy kevésbé messze elkóborolt állatok elejtésére kerítenek sort. Minthogy a gyalogos indián általában nem tud versenyt futni a bölénnyel – márpedig az őslakos indián az idők kezdetétől nagyon sokáig gyalogos indián volt! –, a bekerítésre, üldözésre, és elejtésre csak akkor lehetett módja, amikor a klimatikus viszonyok a bölényt korlátozták a szabad mozgásban, az indiánnak pedig, aki föltalálta magának a hótalpat, biztosította a könnyűszerrel való szabad mozgást, miközben vadászszákmányai nehezen araszoltak a szügyig érő hóban.¹⁸

Térjünk vissza a létfenntartás biztosítása céljából szervezett közösségi tevékenység aktív kooperációt előfeltételező rendszerére. E nagytestű állatok levadászási módja ősidők – tíz-velahány évezred óta – technikailag ugyanaz volt. Minderről nem egyszerűen „anekdotikus érdekessége” okán kell szót ejteni, hanem azért, mert az „ősidőktől érvényes” technika nem egyszerűen csak *technikának*, hanem – s ez az a megértendő és átlátandó probléma,

melynek okán a bölénycsordák léte társadalmi kérdéssé fogalmazódhatott – *társadalomszervezési elvnek* is bizonyult. (Így aztán, amikor helyébe új technika lépett – erről, s társadalmi következményeiről majd a későbbiekben próbálok számot adni –, új időszámítás lépett életbe.) Úgy vélem, az igénybe veendő technológia általam kínált bemutatása, ha még oly sematikus is, érzékeltetni tudja, milyen komplexitású a megoldásra váró feladat, továbbá azt is, hogy *előzetes* megtervezést, a tervek – illetve a „szereposztás” – a közösség általi *elfogadtatását*, és technikai *kivitelezést* igényel. Megpróbálnám argumentálni.

Rövid összefoglalómból egyértelműen levonható az a következtetés, hogy egyfelől a bölény magatartását, szokásait kell árnyaltan ismernie a vadásznak, másfelől pedig az akció helyszínét kell töviről hegyire ismernie. A szakember így összegez:

a bölény-ugratás eredményes kivitelezése egy bonyolult műveletsor értő átgondolását előfeltételezi. Ez nem megy hosszadalmas előkészületi munka nélkül. Gondosan föl kell mérni a tágabb terepet, kiválasztani az akció megkezdéséhez megfelelő helyszínt, a „gyújtómedencét”, ahol a megkergetni szánt bölény-állomány megközelíthető. Meg kell tervezni a bölények az „ugrató” felé terelésének legjobb útvonalát. A program kidolgozása he-

tekig vagy akár hónapokig is eltarthatott – a bölények levadászására csak ez után lehetett sort keríteni. (...) A bölények hajszolása az ugratás helyszínétől igen nagy távolságból indulhatott, olyan „gyűjtőmedencéből”, ahol csordányi bölény tartózkodási helyét lehetett föltételezni. (...) ügyelni kellett arra is, hogy a vesztébe hajszolandó csorda összetétele megfelelő legyen (főleg nőstényekből és borjakból – na jó, fiatal bikákból – álljon, ne pedig ehetetlenül rágós húsú bika-matuzsálemekből).¹⁹

A közösségen belül léteznie kell tehát olyan bonyolultságú társadalmi munkamegosztásnak, mely lehetővé teszi, hogy akadjon valaki olyan, aki 1) rendelkezik azzal a legitimációval, mely képessé teszi megszerezni a természetfeletti hatalmak a sikert biztosító támogatását; 2) olyan, aki a közösséggel képes elfogadtatni az akcióttervet; 3) szükség van a közösség valamennyi épkezláb tagjára, hogy a csordát kergetve eljuttassák azt a „vesztőhelyre”; 4) szükség van több portyázni induló személyre, akiknek feladata megtalálni a majdani táborhely körül azokat a helyszíneket, ahol a vadász-közösség csordá(k)ra lel; 5) szükség van harcosok olyan csoportjára, amely előörsként átkutatja a majdani táborhely (és a csordák) környékét, nem tartózkodnak-e ott ellenséges csoportok, s ha igen, azok milyen harcerőt képviselnek;

6) szükség van erős férfiakra, akik kivágják azokat a fákat, amelyekből aztán karám készül majd, illetőleg a zsákmány földolgozásához szükséges tűzgyújtásra szolgálnak; 8) követ kell keresni ahhoz, hogy a bölények megfelelő terelésére szolgáló útvonalat kijelöljék; 9) szükség van a zsákmány földarabolásához és további földolgozásához, vízfordáshoz, víz-forraláshoz értőkre.

Mielőtt a technikai részletekbe belemerülnénk, egy dolgot nagyon nyomatékosan hangsúlyoznunk kell. Mindhárom változat határozottan *csak* közösségi szerveződésként képes működni, azaz: a közösség *egésze* által végrehajtott tevékenység. Nem csupán azért, mert néhány ember nem képes adott irányba terelni az állatokat – ehhez tömeg kell! –, de azért is (s ehhez megint csak embertömeg kell, melybe már nemcsak a férfiakat, de a nőket, s a bizonyos életkort megért gyermekeket is bele kell számítani), mert ezek a technikák úgy működnek, hogy a legyilkolt állatokat ott helyben föl kell dolgozni s hazaszállítani.²⁰ Azaz: a többi hasznosítható anyaggal együtt, ami nemcsak az állat húsát, hanem zsírt, csontját, csontvelőjét, valamint lenyúzott bőrét is jelenti (utóbbi ruházatul, sátoztakaróként etc. nélkülözhetetlen fontosságú), a táborhelyre szállításra előkészített állapotba hozni. A feldolgozott (illetőleg még további feldolgozásra váró) zsák-

mányt aztán a vadászó csoport szálláshelyére viszik, amire nincs szükségük, azt meg hagyják a helyszínen ott rohadni.²¹

Mindenki számára nyilvánvaló közösségi jellegéből következően, az ilyen processzus rendkívül erősen befolyásolja, hogy a megszerzett táplálékmennyiséget hogyan osztják el a közösség tagjai, az egyes családok között. Az elosztás *közösségi elosztás*.²² Itt és most egyetlen vonatkozást említenék meg, hogy később majd nagyon is visszaidézzem. Sem a nomád vadász-gyűjtögetőknél, a letelepedett mezőgazdálkodóknál (akik mégis minden évben útra kelnek vadászni) meg még úgy sem lelhető fel értelmes érv arra, hogy a közösségi zsákmány elosztásában a nőknek ne ugyanannyi szavuk legyen, mint a férfiaknak. *Egyenlő jogúak az elsődleges elosztás során is, amikor a felnőtt közösség az egyes családoknak jutó mennyiségek felől dönt, és egyenjogúak annak a másodlagos elosztásnak a során is, amikor a családon belül a különböző családtagoknak jutó táplálékmennyiségről kell dönten.* Mindez csak visszaigazolja azt, hogy

a vadászattal kapcsolatos hagyományos paradigmák többféle megfontolásból is kiigazításra szorulnak. (...) A „vadászás” nem redukálható az állat elejtésére; egész sor egyéb tevékenység is hozzátartozik, mint például az állat becserkészése, üldözése-követé-

se, csapdák és egyéb felszerelések készítése, a tetemek földarabolása, földolgozása, a tárolás és az elosztás. Ezek mind igen-igen lényegi elemei annak a folyamatnak, melynek során az egyének és családok élelemmel, ruházattal, egyéb nyersanyagokkal való ellátása megvalósul.²³

Az idézetben említett hagyományos paradigmák (legalábbis 1966, azaz a *Man the Hunter* címet viselő tudományos konferencia óta) a nagyvadak vadászását férfitevékenységnek tartják, szemben a nő gyűjtögetésre berendezkedett életformájával. Jarvenpa és Brumbach nemcsak ezt a véleményt magát, de a rá adott hagyományos magyarázatokat is elvetik,²⁴ s helyettük a nemek között kialakult társadalmi munkamegosztás gyakorlatias racionalitásában keresik a magyarázatot. Ha ugyanis vadászaton a hivatkozott komplex tevékenység-együttest értjük, akkor világos: ahhoz, hogy az élelmiszerfeldolgozáshoz, -tartósításhoz, -tároláshoz szükséges *rendkívül* bonyolult munka²⁵ elvégzésére megfelelő időben sor kerülhessen, az ehhez a férfiaknál sokkal jobban értő nőnek ezekre kell fordítania az idejét és a munkaerejét.

Ebben a fajta szervezkedésben sokkal inkább a munkaerő allokálásának a körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó stratégiáját kell látnunk.

Csak ez teszi lehetővé, hogy a hús-hegyek kellő módon fölhasználható, elraktározható élelmiszer-tartalékká alakuljanak át. Ha ugyanis az elejtett zsákmányt nem sikerül kellő gyorsasággal majdani elfogyasztásra alkalmas módon földolgozni, tényleg nem tekinthető többnek hús-hegyeknél, rothadó dög-tetemeknél.²⁶

A halálra dolgoztatott indián *squaw*

Valamennyi európai gyarmatosítónak a kezdet kezdetén választ kellett tudnia adni arra a kérdésre, miféle alapon tartózkodik is ott, ahol találja magát. A kérdés kényelmetlen volt, a fehér ember saját magához intézte; az eszébe sem jutott, hogy oktalan állatnál többnek nem igen tartott bennszülöttek előtt gondolja magát számot adásra kötelezettnek.²⁷

Az egyik lehetséges válasz, amivel igazolhatta jelenlétét, egy magasabb instanciára, az Úr Istenre hivatkozott.²⁸ Isten a keresztényekre bízta a világot. Patricia Seed szerint az ibériai félsziget lakói, a spanyolok és portugálok számára ennyi elég is volt, hogy jogot formáljanak az Amerikákra. Saját önazonosságuk zálogát katolikus hitükben vélték föllelhetni – a bennszülött anyyiban volt más, mint ők, hogy pogány volt, bálványimádó, legfőképpen pedig kannibál. Az angol gyarmatosító ön-

igazoló ideológiája más volt. Ő abban lelte kedvét, hogy önmagát szorgosan munkálkodónak, tőkegyarapítónak lássa, s láttassa. Az indián meg annyiban volt tőle különböző *Másik*, hogy nem igazán rendelkezett semmiféle tőkével, helyváltoztató életet élt, legfőképpen azonban az volt fölírható neki, hogy vadásztevékenységet folytatott.²⁹ E fölfogás némi magyarázatot igényel. Érdemi kifejtésére természetesen nincs itt helyem, ezért csak vázlatos-röviden.

Nagyon izgalmas könyvében Seed azt állítja, hogy az angol telepesek fölfogása szerint, ami az „embert” és az „ember-mivoltot nem igazán elérőt” egymástól elválasztja, az a munkálkodás kötelességének, a „hajtsd birodalmad alá” isteni parancsának, egy *kulturálisan nagyon is meghatározott* módon történő eleget tevés – illetve annak hiánya. Azaz, még ha etnikailag nagyon szűkre fogott módon (vagyis az állattartó-földműves férfi munkájában) látta is megtestesülve azt, ami az „embert” a „szubhumántól” elválasztja, de a *munkavégzésben* látta. Amikor az angol telepes azt vallotta, hogy aki munkálkodó isten-teremtmény, az bizonyan ember, és *csak* az ember munkálkodó isten-teremtmény, s az őshonosról kimondta, hogy „nem telepes”, akkor ítéletet mondott ki fölötte: bizonyan nem Isten parancsolatjának tetszően él, fogyatékos erkölcsű.³⁰

Az angol telepes szemében az indián nem véletlenül nem volt több vadásznál. Fontos, és megmagyarázandó ez a meggyőződés. Az ő megingathatatlan nézőpontját elfogadva, a földnek az a tulajdonosa, aki meg is műveli, s éppen ebből következően érezte kénytelennek magát arról meggyőzni, hogy az indiánban nem kell, s nem is szabad többet látnia állatokat hajszó vadásznál. Koherens „világnézetet” megfogalmaznia azonban nem volt könnyű.

Középkori tradícióiból könnyűszerrel kiszakadni nem tudó gondolkodásmódja számára a földművelés azt jelentette, hogy valamilyen nagy testű háziállat munkaerejét igénybe véve (amihez pedig egyértelműen a férfi testi erejére van szükség) ekével fölszántjuk a földet. A földműves – aki a földet tulajdonolja, akinek tehát földtulajdona lehet – ezek szerint a család feje, a férfi. Ő a gazda, ő az úr a háznál.³¹

Az Újvilágban azonban a föld megművelése (nagy testű háziállatok nem lévén) nem így zajlott. A földet az asszonyok művelték meg, eke helyett kapával dolgoztak, ültettek, gazoltak, a férfiak csak az aratásban segítettek. Az angol földtulajdonfelfogás szerint a föld tehát csak az asszonyokat illethette volna meg. Ez azonban fogalmi képtelenségnek – fogalmazzunk úgy: elképzelhetlenségnek; még úgyabbul: elfogadhatatlan, tiltott elképzelésnek – bizo-

nyult az európai tradíciókból ki még nem szakadt angol telepesek számára. A gyarmatosító angol férfi félt is erősen; fenyegetve érezte magát, mi lesz, ha a felesége rásóhajt arra, hogy ő legyen a gazda. Gazdag propaganda-irodalom született gyorsan, mely teljes gőzzel igyekezett meggyőzni mindkét nembéli olvasóját, hogy az indián asszonyok élete iszonytatón nyomorúságos, megszakadnak a munkától; a szegény indián asszonyok, a *squaw*-k majd' belepusztulnak a robotba (*drudge*). Részben azért is dolgozzák halálra magukat, mert a férfiak henye módon csak a kedvteléseiknek élnek.

Néhány sorral feljebb úgy fogalmaztam, az angol gyarmati telepesnek két okból sem volt könnyű megnyugtató ideológiát találnia arra, miért jogos eltulajdonolnia az indiántól a földjét. Seed azt is megvilágítja, miért volt nehéz önellentmondás-mentes módon gondolkodni az indián férfiak vadászati tevékenységéről.

A normann hódítás után a győztesek a legyőzöttek számára megtiltották a nagyvadak (szarvas, őz, vad-disznó) vadászatát. Ezekre vadászni csak a királynak, illetve később az arisztokrácia tagjainak volt szabad. A *forest* szó, melyet ma mindközönségesen erdőnek fordítunk, eredeti jelentésében egyáltalán nem fákkal feltétlenül sűrűn benőtt ősvadont jelentett, hanem olyan, a király tu-

lajdonának nyilvánított *magán-* (tehát nem *köz-*) területet, ahol az ott élő állatokra (melyek így a király tulajdonát képezik) nem vadászhat senki, sőt, még az illetéktelen ott-tartózkodás is halállal büntetendő.³² A mindenki által ismert *sherwoodi erdő (forest)* tehát olyan magántulajdon, mely egy alapvető fontosságú királyi rituálé zavartalan végrehajtásának biztos lebonyolítását szolgálta; a *nottinghami városbíró* pedig, lehet ugyan, hogy sötét gazfickó volt, de *Robin Hoodot* nem azért próbálja meg elkapni, mert gonosz ember. Csak a kötelességét teljesíti.

Seed azt írja egyhelyütt:

Edward yorki herceg úgy nyilatkozott, hogy a vadászat arra szolgáló eszköz, hogy általa elkerülhető legyen a tétkelenség. (...) A privilégiumnak bizonyuló vadászat így tehát lehetővé tette a nemesek számára, hogy elkerüljék a tétkelenséget, ámde nem minősült olyan tevékenységnek (mint például a munkavégzés), mely ne lett volna összeegyeztethető nemesi rangjukkal. (...) A vadászás tehát olyan, nagyon is fontos eszköznek bizonyult, mely szemmel látható módon demonstrálta a vadász vagyonosságát és társadalmi rangját. Az elitbe tartozóknak voltak lovaik, vadászskutyáik, vadak tartására alkalmas ún. parkjaik; továbbá ismerték az illetet, azaz megfelelő viselkedést tudtak fölmutatni a vadászat során.³³

Tegyük ehhez hozzá, hogy bár közrendűek anyagi helyzetük okán amúgy sem tudhatták volna megengedni maguknak, hogy lóhátról vadásszanak, az angol lordok a *11. század* végén törvényt hoztak arról, hogy közrendűek ezt ne is tehessék meg.

A vadászás módjáról rendelkező korabeli irások lépten-nyomon tele vannak az eljárás technikáinak és a szaknyelv bonyolulttá tételének azzal a sznobkodásával, mely semmi egyébre nem szolgál, mint annak megakadályozására, hogy az alsóbb társadalmi rétegeket és dicstelen vadászási eljárásaikat beilleszteni lehessen ebbe a rítusba.”³⁴

Mi lehet az eredménye annak, ha a vadászatról való gondolkodás e több évszázadra visszanyúló hagyományát az Újvilág őslakosai részéről tapasztalt vadász-életmódra vonatkoztatjuk? Seed szerint az angol telepess számára föl- és elfogadhatatlan, hogy az indián úgy vadászik a maga „vadászmezőin”, mint ha királyi privilégiummal rendelkeznék. Továbbá: a nemesember – tudván, hogy lustaság és tétkelenség a bűnök melegágya – alapvetően önnön erkölcsi karbantartása céljából tölti idejét vadászattal, s (még ha megeszi is) nem az elejtett állat húzáért. Az indián viszont a hús kedvéért. Az angolok szemében azonban a nagyvadra vadászás nem „megélhetést” biztosító munkavégzés, hanem – ha szabad

így fogalmaznom – „szabadidős tevékenység”. Könnyűszerrel lehetett tehát úgy látni, hogy miközben a földet megművelő indián *squaw* munkatevékenységet végez, az indián férfi a harci kalandokra merészkedésen túl nem tesz egyebet, mint henye módon szórakozással tölti az időt. Az indián férfi *mint* földtulajdonos: fogalmi *összeegyeztethetelenség*.

Az angol jog szerint a vadászás szakadatlan gyakorlása nem *feltétlenül* jelenti azt, hogy aki valahol vadászik, az egyben tulajdonosa is annak a területnek. A szabadidős tevékenységnek minősülő vadászattal összekapcsolódhat a vadászterület mint birtok magántulajdonlásának elfogadása – amint az királyok, főrangúak esetében rendre meg is történt. Azt azonban a gyarmatosító telepes nem kívánja elfogadni, hogy a szubhumnán „vadembert” királyi privilégiumok illessék meg. Ha ugyanis elfogadná, hogy az indián az általa használt vadászterületet saját magántulajdonának tekinthesse, akkor ő maga rögtön rendkívül kínos helyzetben találná magát. Az angol jogrend mind tételes törvényei szerint, mind pedig a szokásjog alapján a fehér telepest birtokháborítás, illetőleg vadászás bűnében találná vétkesnek és megbüntethetőnek.

Térjünk most át a másik – a munkálkodás teológiailag előírt kötele-

zettségével s a munkatevékenység kérlelhetetlen szigorú definiálásával számos ponton összefonódó – legitímáló elvre. Mi a civilizációt képviseljük a vademberrel szemben! (Hogy „civilizáltságunk” miért jogosítana föl minket bármire is, azt tekintsük megválaszolást nem kívánó evidenciának.)

Mit jelent civilizáltnak lenni? Mint már láttuk, azt jelenti: dolgozni. Komolyan megdolgozni azért, hogy mind magasabbra hághassunk. Mint David D. Smits írja a fennebb írtak tartalmára rímelő című tanulmányában,

(e)gy angol férfi számára a létfenntartás tevékenységrendszere ne legyen kellemetes. A munkálkodás keresztény erény, az emberi boldogulás eszköze, az ember alacsonyabb osztályba tartozásának mutatója, egyszersmind nagyon is angol fajta gyógyszere annak, hogy a társadalmi „rakoncátlankodásnak” eleje vétessek. Nem vehető tehát félvállról.³⁵

S mit jelent még: civilizáltnak lenni? Azt jelenti: tisztelni, értékükön becsülni a nőket.³⁶

A később, más vonatkozásban még említett amerikai író, Dee Brown, az ötvenes évek közepén írt egy könyvet, *The Gentle Tamers* címmel.³⁷ A cím magyarra talán úgy fordítható: „A kedvességükkel szelídítők”. A könyvnek – mely valahogy

arra kíván választ adni, mi is volt a nő szerepe a Vadnyugat „meghódításában” (értsd: emberivé, emberileg élhetővé tételében) – egész érvelés-rendszere azt sugallja, hogy a marcona Fehér Férfi a Vadnyugatot *fizikai-természeti-környezeti* vonatkozásaiban *házasította*, azaz *uralma alá hajtotta*, a társaul szegődött nő a maga szelíd praktikáival pedig *megszelídítette* a társadalmi környezetet (beleértve ebbe, természetesen, magát a mellette élő férfi-társát és a többi férfit – értsd: úgy általában a *társadalmi viszonyokat* – is). Ez, sajnos, megint olyan állítás, melyben bármennyire is van igazságtartalom, ebben a formában elfogadhatatlan. Valószínűleg egy, a témát fontosnak tartó történész véleményére kell inkább hagyatkoznunk, aki szerint

(f)érfiuralomra berendezkedett állam volt ez – csakúgy, mint valamennyi, amelyről a történelemben eddig emléknym maradt –, és a férfiak írta jogi szabályrendszer rendkívül erős hatalmat kínált, biztosított és tett továbbörökíthetővé a férfiaknak, hogy feleségük élete és ügyes-bajos dolgai fölött ellenőrzést gyakorolhassanak. A feleség – a törvény szakkifejezését kölcsönvéve – *feme covert* volt, akinek törvényadta polgári, politikai és tulajdonjogai a házassággal a férjévé lettek. (...) A nemek közötti ilyen viszony nem egyszerűen csak érfiuralmat jelentett, de a nő kizsákmányolá-

sát is. A nőknek azért kellett a maguk és ivadékaik létfenntartásához szükségesen felül is munkát végezniük, hogy a férfiak fölszabadulhassanak bizonyos fajta munkakötelezettségek alól, s így időt fordíthassanak nemtermelői tevékenységekre is. A férfiak egyértelműen azért foglalhatták csak el magukat a közélet feladatainak intézésével, mert a családon belüli munkamegosztás egyenlőtlen erőviszonyai a férfit haszonélvezőjévé tették a női és a gyerekmunkának; nem olyan formában, ami megtakarításokban vagy halmozódó tőkében mutatkozott volna meg, hanem abban az időmennyiségben, amivel a férfi „megkurtíthatta” azt, amit munkával kellett eltöltenie.³⁸

E nézőpontból érthetővé válhat az a biztonságvesztett állapot, amelyben az Újvilág gyarmatain szerencsét próbáló angol férfi találta magát, hiszen minden áron szerette volna *egyszerre* bizonyítani, hogy a nő egyenrangú a férfival, de azért a történelem alakítása mégis csak a férfiak által történik.

Több kutató egybehangzónak mondható véleménye szerint: a nők nem foglalkoztak prémvadászattal, nem voltak bányászok, érclélőhely-kutatók, földrajzi felfedező; mint ahogy nem dolgoztak a *Pony Express* postaszolgálatánál futárként, nem tereltek szarvasmarhát, nem voltak katonai parancsnokok, politikusok, vasútépí-

tők, indiánokkal kereskedők – így vélhetőleg merőben lényegtelen elemnek bizonyultak a Vadnyugat fejlődése szempontjából.³⁹

Lovakrul...

Egyetértek azzal, ahogyan Dan Flores melankolikusan fogalmaz, miszerint

a Nagy Síkföldeken, az 1680 és 1880 között eltelt két évszázad alatt, vagy három tucat indián törzs ismerkedett meg a bölényvadászattal azzal a lóháton űzött fajtájával s a vele járó kultúrával, amely a fehér amerikaiak – illetve a világ többi népe számára is – az „indián-mivoltnak” volt hivatva látványos definíáltságot kölcsönözni. (...) A tragikus végkifejlet, mely a Polgárháború után nem egészen 15 év alatt bekövetkezett, már része az Amerikai Egyesült Államok mitológiájának,⁴⁰

ennek ellenére szeretném egyértelművé tenni, hogy ebben az írásban (bármennyire kedvelem is John Wayne „lovassági westernjeit”) az Államok történelmében az *Indian Wars* (azaz: „indián háborúk”) néven emlegetni szokott 19. századi eseményeknek – pontosabban e háborúk utolsó, a Polgárháború utáni évtizedeinek szigorúan csak azokkal a vonatkozásaival foglalkozom majd,

amelyek a bölény-állomány alakulása szempontjából lehetnek érdekesek.

Mint ősrégészeti feltárásokból leletszerűen bizonyítható, az amerikai kontinensen őshonos állat volt a ló. Azonban korábban kihalt, mint az ember megjelent volna a kontinensen (vagy legalábbis korábban, mintsem az ember vadászni kezdhett volna rá; mindaddig nem bukkantak ugyanis olyan, a késő-Pleisztocén időkből származó archeológiai leltre, amely a lóval kapcsolatos bármilyen emberi tevékenység létezéséről vallana). Fogalmazzunk így: az indián mindaddig nem ismerte, nem ismerhette a lovat, ameddig a spanyol hódítók magukkal nem hozták Európából az Újvilágba. (Ismeretes, mennyire megrémült az inka hadsereg, amikor meglátta Pizarro szedett-vedett lovas katonáit, ennél tehát nem időznék el hosszasan.)

A mai Mexikó területét uralmuk alá hajtó, ott berendezkedő s még azon túl is terjeszkedő spanyolok, mivel a kontinensen nagy testű házi- (vagy háziasítható) állatokat nem találtak, egyszersmind kitapasztalták, hogy a terep- és a klimatikus viszonyok lehetővé teszik saját megszokott háziállataik életben tartását, természetesen otthoni földről szállították, tengeri úton, a fogyasztói igényeiket kielégítő szarvasmarhát, juhót, kecskét, disznót, háziszárnyast, valamint – s ez alapvető fontosságú

– a katonai, igazgatási természetű alaptevékenységekhez nélkülözhetetlen lovat. Hogy aztán hogyan népesült be Észak-Amerika lovakkal, az vitatott kérdés.

Egyes feltevések szerint a DeSoto, illetve a Coronado vezette, 1540-ben indított spanyol expedíciók során elvesztett, elbitangolt lovak szaporodtak el meglepően gyorsan. E hipotézissel, a ló-kérdés jeles szakértőjének számító Francis Haines szerint, több gond is akad. Mint megjegyzi, a ló olyan értéknek számított, hogy akár csak egyetlen ló elhullása-elvesztése sem igen maradhatott az expedíció krónikása által fölemlítetlenül. Márpedig egyetlen ló (akár mén, akár kanca lett légyen is) nem képes elszaporodni. Két különböző nemű, de eltérő helyen és eltérő időpontban a szabad természetbe szabadult lónak is kevés esélye van arra, hogy egymásra találásukig életben maradjanak.⁴¹ Ugyanakkor – mint mondja – az expedíciók kapcsán egyetlen egyszer sem történik említés ló – s főleg nem lovak – elvesztéséről.⁴² Más kérdés, hogy Santa Fe városában a spanyol telepesek már az 1600-as évek elejétől foglalkoztak lótenyésztéssel, s rendszeresen tartott vásáraiton méneseik lovainak kereskedelmi értékesítésével is. Az úgynevezett pueblo-lázadás (1680–1692) idején a spanyolokat elkergették, a gazdátlanul maradt ménesek lovainak egy része nyilván szanaszét széledt, s a

rendkívül kedvező ökológiai közegben, „elvadulva”, háborítatlanul szaporodott.

Ami pedig a lovassá válást illeti, megfontolásra ajánlanám a következőket. Mit kezdhetett a lóhoz jutó, de a lóhoz nem értő, lóval még sosem találkozott indián egy lóval, amire szert tett? Leölhette, megehetette. Egyébre nem használhatta. Ahhoz ugyanis tudnia kellett volna, hogy hogyan kell tartani, eltartani, szaporítani – és hát persze az sem árt hatott, ha tudta, hogyan kell meglovagolni. Mindez a tudás egy-két ezer év alatt tapasztalatilag is megszereshető. A Mexikótól északra élő indiánok ezt a tudást nem így szereztek meg. A spanyol hódítók Mexikó-szerte a maguk, rabszolgasorban tartott indiánjait tanították ki arra, hogyan kell a lovat gondozni, használni, betanítani arra, hogy sokféleképp használható legyen. A miszsiók, illetve magánszemélyek által tulajdonolt gazdaságokban ezekre az indián rabszolgákra hárult minden efféle munka, aminek gyors eltanulására „szorgalmazva” voltak, s a missziós farmokon lehetőségük nyílt megtanulni lovagolni is. A missziós farmokról – úgy hírllett – nem volt különösebben nehéz megszökni, s a környékbeli nomád népek valamelyikénél menedéket találni a spanyol katonák elől, kiknek feladatuk volt a szökevénynek utána menni, őt üldözni, elfogni, s megkárosított

tulajdonosának visszaszolgáltatni.⁴³ Hogy szökéskor a menekülő indián néhány lovat is magával visz, azt kéretik nem túlzott szigorral megítélni. (Valamivel csak el kell nyerni azok jóindulatát, akiktől azt várjuk, hogy bújtsanak, s a lekenyerezésre a lóajándékozás fölöttébb alkalmasnak bizonyulhatott.) A levéltári archívumok roskadásig tele vannak ilyesféle esetekről beszámoló korabeli dokumentumokkal.⁴⁴ A helyzet pedig – ahogy mondani szoktuk – ezt követően csak „fokozódott”.

Nem különösebben meglepő, hogy az indiánoknak a lóval való „ismerkedése” nem egyik napról a másikra ment végbe. Lassú folyamat volt; ha most eltekintek a finom distinkcióktól, nagyjából úgy fogalmazhatok, hogy az akkori mexikói határtól északi irányban haladt. Annyi biztos, hogy az 1700-as évek végére a Nagy Síkföldek indiánjai már mind ismerték a lovat – még ha nem is egyforma mértékben tudtak hozzájutni, s mindennapi életvitelükben hasznát venni. A lóval ismeretséget kötött indián egyre inkább rájött arra, mily csudás előnyökkel jár, ha vannak lovai.⁴⁵ Időnként nyilván vásárlás vagy cserekereskedelem révén is megpróbálhatott lóra/lovakra szert tenni, de sokkal kifizetődőbbnek tekintette azt, hogy rajtaütésszerűen lovakat rabolni próbáljon. Az erőviszonyok olyanok voltak, hogy a Mexikóhoz közel élő síksági indiánok – a ló ré-

vén immár fene mozgékonyvá válva – ezekkel a rajtaütésekkel gond nélkül tudtak behatolni Mexikó területére, ahol is minden évben állatok ezreit rabolták el. Ahogy azonban a ló használata általánossá lett, minden egyes indián nemzet fene mozgékonyvá vált, azaz módja nyílt arra, hogy rablóportyára induljon a szomszéd nemzetet meglátogatni, s annak lovait ellopni.

Úgy fogalmaztam: csudás előnyökkel jár, ha vannak lovai. Illik tehát sorra vennem, mik is lehetnek ezek az előnyök. Arról is illik szólnom majd, persze, mik lehetnek a hátrányai – ha ugyan vannak.⁴⁶ Kezdeném az *előnyökkel*.

Mindaddig, amíg az indiánok nem használhattak lovat, saját magukon kívül csak egyetlen, viszonylag nagyobb testtömegű háziállatukat, a kutyát használták (az ún. *travois*-kra rakott) terhek cipelésére, valahányszor új táborhelyre költöztek. Szakértők kiszámították, hogy az indián ló a kutyához képest nagyjából nyolcszor nagyobb súlyú terhet képes szállítani, s helyváltoztatáskor az egy nap alatt megtehető távolság lóval kb. két és félszer, háromszor nagyobb, mint kutyával.

További fontos előnye a lónak a kutyával történő összehasonlításban, hogy a ló nem ugyanazt a táplálékot fogyasztja, mint az ember, a kutya viszont figyelmen kívül nem hagyható konkurensünknek bizo-

nyul a táplálkozásban. Ez egy másféle olvasatot is lehetővé tesz: a kutya a síkföldek nyújtotta alapvető energiaforrást, a fűvet közvetve tudta csak felhasználni, azaz fűevő állatok hújának elfogyasztásával; a ló azonban közvetlenül a fű lelegetésével bocsátott energiát az indián rendelkezésére.

Ez aztán komoly elméleti viták bonyolítására teremtett lehetőséget a Leslie A. White kultúra-elméletének hívéül szegődött, vagy azt vitató antropológusok számára. A ló vajon (a kutyanál) hatékonyabb *szerszámnak* tekintendő-e, vagy pedig magasabb szintű *energia-hordozónak*, s ennek függvényében emelte-e (és mennyire?) a lovas-nomád síksági indián kultúrák szintjét a korábbi szinthez képest? Ez természetesen antropológiai szak-kérdés, s nem lévén antropológus eltekinthetek attól, hogy megválaszoljam. Annyit azonban meg kell jegyezni e vita kapcsán, hogy a ló nem tekinthető *szerszámnak*. A *szerszámot* (például egy kalapácsot, fúrót vagy ecsetet) használat után lepucolják, aztán elteszik a *szerszámosládába*, s csak akkor veszik elő újból (hogy félévente, naponként, negyedóránként-e – édes mindegy), amikor újból használni akarják. A ló esetében ez a „rendben elpakoltam”-hozzaállás természetesen nem életképes. A ló lehet „szerszám” abban az értelemben, hogy a bölény elejtéséhez ugyanúgy szükség van a

„használatára”, mint a nyílvevőre, amit belelövök az állatba, annyiban viszont nagyon is határozottan nem lehet az, hogy napi gondozást igényel (ennek elmagyarázását szükségtelennek tartom). A ténynél maradván egyszerűen úgy fogalmaznék, hogy a nem „letelepült-és-mezőgazdasági-termelést-folytató síksági indiánok” nem egyszerűen nomád vadász-gyűjtögető társadalmak, hanem nomád pásztorkodó életmódot folytató törzsek, még akkor is, ha úgy pásztoralják az állataikat, hogy folyvást ülnek rajtuk; egyszersmind azonban nem simán pásztor-népek, hanem ugyanakkor nomád vadász-gyűjtögetők is.

Szinte felesleges is megemlítenem az olvasó számára, hogy mérsékelt hatékonyságú ölöszerszámokkal szabadon mozgó állatra (s ebben az összefüggésben az embert is szabadon mozgó állatnak tekinthetjük) vadászni, nagyobb távolságból gyorsan megközelíteni, követni, ha menekül, majd elejteni, lovon sokkal könnyebb, mint gyalog. A lóra, lovakra szert tevés alapvetően új helyzetet teremtett a „lovas” indián törzsek számára, mind a tápláléklul szolgáló bölény vadászatában, mind a háborúskodásban.⁴⁷

A lovak birtoklása azonban *problémával* is járt, amit az indiánoknak, így vagy úgy, kezelniük kellett tud-

ni. Kezelték is őket – ahogy tudták... vagy ahogy nem igazán tudták. Vegyük hát ezeket is sorra.

A ló lényegesen nagyobb testű állat, mint a kutya, ebből következően már egy szem ló esetében sem lehetséges a családdal egy légtérben való együttlakás. Ráadásul nem egy szem lóval van családonként dolgunk, hanem öttel, hattal, tízzel vagy még többel. Minthogy az indiánnak nem szokása elkeríteni „magántulajdonát képező” lakhelyét, sem birtokát,⁴⁸ a drága (értsd: sokba kerülő) lovak elbitangolhatnak; még nagyobb gond, hogy a kutyával ellentétben a ló nem ugat, ha idegenek jelennek meg, márpedig arra bőségesen akadnak bizonyítékok, hogy – nagy értékű kincs lévén (na, meg virtus is van a világon!) –, a ló-rablás célzatú portyák gyakorlatilag mindennaposak voltak a Síkságokon a 18. században gyökeret eresztett indián törzsek között. Ez azonban csak *technikai, munkaerő-gazdálkodási* probléma. (A kamasz fiúkat rá kell állítani arra, hogy éjjelente ügyeljenek a ménesre... oszt' jónapot.)

Akad azonban nehezebben megoldható *ökológiai* probléma is. Nyáron egyszerű. A ló fűvet legel s jól lakik. Legalábbis, ha nincs aszályos időjárás, s van mit legelni. De mit csinál az indián ló télen, amikor hónapokig vastag hótakaró boríthatja a fűvet? A mostani huszárnak, a népdal szerint⁴⁹ „jól van dolga”,

mivel nem kell szénát kaszálni a lovának, emez ugyanis „porcióba van kötve”. Ne lett volna képes az indián is arra, hogy rájöjjön: idejekorán (nyár közepén, legkésőbb nyár vége felé) neki kell látnia a takarmány-betakarításnak, hogy a tél közeledtével azzal kezdhesse táplálni a lovait? Nos, a kérdésre az a válasz, hogy ez a lehetőség nem adatott meg számára. Hogy miért?

Mint említettem, a ló esetében nagy előnynek számított, hogy táplálkozása nem fenyegette a ló társául szegődött ember táplálékhoz jutásának esélyeit. Az ember – II. Nabu-Kudurri-Uzur új-babilóniai királyt leszámítva – nem legel a mezőn fűvet. A ló viszont igen. Mint azt ökológiai szakemberek állítják, a ló 80 százalékos átfedéssel ugyanazt legeli, amit a bölény. Míg azonban a bölény – egymillió négyzetkilométernél is nagyobb területen – szabadon vándorolhatott, hogy a klíma adottságainak megfelelően⁵⁰ legelni való minőségű fűvet keressen magának, s ugyanígy a befogatlan vadló, a musztáng is szabadon kószálhatott a préryn, az indián nem hagyhatta a lovát elcsatangolni. Ő is vándorolt persze, az ő mozgásának azonban bonyolultabb létfeltételekhez való igazodási kényszerek szabtak irányt. (A nomád indián törzsek nem pásztornépek voltak, hanem – még akkor is,

ha nem gyalog, de lóháton mozogtak – vadász-gyűjtögetők. Azaz: lovaikat nem ették meg, táplálékszerzéshez vadászniuk kellett.)

Mint a szakirodalomból tudni lehet, a nomád pásztornépek egy része – nomadizálásának módjától függően – nincs berendezkedve takarmánytárolásra. Mint rögvest érvelni fogok mellette, erre *nem is lehet* berendezkedniük. Itt az Idegenlégió jelmondata van érvényben: *Marche ou crève!*

(Személyes vonatkozású adalék, ezért e zárójelek között háritom el magamtól a szakirányú tájékozottságra szert tenni akaró erőfeszítéseimet jutalmazni szándékozó ünnepléseket. Vér Márton turkológus barátomtól egy írásának elolvasása után⁵¹ kérdezősködni kezdtem a karavánutakat bonyolító tevék felől. Szellemi horizontomat tágítandó, küldött nekem egy tanulmányt,⁵² én most annak megvilágító erejű gondolatmenetét fogom majd kölcsönvenni a szerzőjétől. A Khivai Kánság ellen 1839–40-ben indított és katasztrofába fordult orosz hadjárat, illetve az Indus hadseregének az Afganisztán ellen ugyancsak 1839-ben indított hadjárata kapcsán a Morrison által írottakból azt lehet megtudni – büszkén osztom meg frissen szerzett tudásomat az Olvasóval! –, hogy egy tevének napi 10–20 kg növényi táplálékra van szüksége, amit *normál* körülmények között napi útja során

le is legel. Ha ebben akadályoztatva találták volna magukat a brit hadsereg tevéi, akkor – figyelembe véve a hadvezetés által szükségesnek ítélt létszámukat – a beszerzendő takarmány alsó hangon napi 300 tonnára rúgott volna. Tekintve, hogy a tevé teherhordó képességének felső határa kb. 300 kg, ez azt jelentette volna, hogy ha a hadsereg összes tevéje takarmányon kívül *semmi egyéb terhet* nem szállított volna (tehát: se fegyvert, se lőszert, se pokrócot, se kötszert, se ételt, se konyakot, se semmi egyebet!), vészhelyzet esetén ez a takarmánymennyiség 30 napra lett volna elegendő. Próbáljuk ezt a termékeny gondolatmenetet most lovakra alkalmazni!)

A Pawnee indiánokról (méneseik lovainak számát az 1800-as években 6–8000-re becsülték), Kinbacher szerint, az őket ismerők elég határozottan állították, hogy szép számmal akad közöttük olyan család, amelynek 20 vagy annál is több lóva van. (Egy másik szerző meg a Comanche és a Kiowa-indiánokról állítja, hogy 19. század eleji becslések szerint egy átlagos családnak 35 ló meg öszvér volt birtokában,⁵³ ami – mint mondja – *ötszöröse vagy hatszorosa* annak a számnak, amire a vadászathoz és a cókók helyváltoztatáskor szükséges szállításhoz alap-szinten szüksége lehet.)

Egy lónak, szakértők szerint napi 7,5–15 kg szénát kell kapnia. Továb-

bá, ha 0°C alá esik a hőmérséklet, fokonként 1 százalékkal több energia-bevitelt kell biztosítani (ha tehát jól gondolom, akkor ez mínusz 10 fok esetén napi háromnegyed-másfél kílóval többet tesz szükségessé). Ilyen paraméter-értékek mellett 20 ló esetében legkevesebb napi 160–320 kg szalastakarmányra van szükség. Ha ekkora mennyiséget, mondjuk, három hónapon keresztül kell biztosítani (s arrafelé hosszúk és kemények tudnak ám lenni a telek!), az minden egyes, 20 lóval rendelkező család számára azt jelenti: az amúgy szállítandókon felül (*tipi*, ruhák, edények, tárolt élelmiszerek, és a többi), még pluszba' 13–27 tonna takarmányt kell a téli táborhelyre elszállítani⁵⁴ (ahol aztán nincs semmi, amiben a soktonnányi takarmányt tárolni is lehetne).⁵⁵ Ami nyilvánvalóan hagyományos lázálom.

A *félnomád* lovas törzseknek – életmódjukból következően – még takarmány *begyűjtésére* sem állhatott módjukban fölkészülniük. Vegyük szemügyre, mondjuk, a (félíg-meddig) letelepedett életmódot folytató Omaha indiánokat, akik 1775-ben alapították korabeli feljegyzésekben *Big Village* néven emlegetett településüket. Ők, hagyományos gazdálkodásuknak megfelelően a következő módon éltek „Omaha körforgás” néven számon tartott, mindig újra ismétlődő vándorútjukat.

Az évente újrakezdődő ciklus májusban indult, amikor is elültették a kukoricát. Júniusig, júliusig ápolták, majd gyakorlatilag az egész falu (a betegeket és a gondozásukra hátrahagyottakat leszámítva) elvonult a nyári bölényvadászatra. A naponta fölszedhető és odább költöztethető *tipi*ekkel, a törzs rituális tevékenységeinek nagy részére állandó lakhelyüktől messze távolban kerítették sort. Falujukba visszatértüket úgy időzítették, hogy szeptemberre, a termények betakarításának idejére haza kerüljenek. Októberig otthon is maradtak, hogy novemberben és decemberben kis csoportokba verődve a folyópart mentén őzre és vadmadarakra vadásszanak. Januárban gyűltek vissza, hogy elvonuljanak, s márciusig valahol bölényre vadásszanak. Áprilisra visszatért az egész törzs a faluba.⁵⁶

Ebből az ütemtervből elég egyértelműen következik, hogy abban az időpontban, amikor szénát kellett volna kaszálni – s nem is keveset: tíz, húsz, huszonöt tonnányit! –, a nők munkaerejének 100 százalékát lekötötték a mezőgazdaságban elvégzendő munkák.

A síksági indián törzsek persze hamar rájöttek arra, hogy az amerikai nyárfa kérge és vékony gallyai kiválóan képesek a lovak táplálásában a szénát helyettesíteni.⁵⁷ Ennek beszerzése azonban az érvényes munkamegosztás szerint a nőkre hárult,

ami rendkívül megnövelte munkaterheiket.⁵⁸ Hozzátennem: a ló nemcsak eszik, iszik is. Napi 25–35 liter friss vizet. 20 ló, napi 500–700 liter friss vizet. Biztosítani, hogy ez naponta rendelkezésre álljon, szintén a nőkre hárult. (Meg, persze, pluszba' még, mindaz a munka, amivel a „mindennapi normál életvitel folyamataiban” a nőnek kell törődnie.) Ennek következtében (is) rendkívüli mértékben növekedtek a családon belüli feszültségek. S ha mindez nem lett volna elég, a különféle feszültségek kezdték szétrágni a társadalom szövetekét is. Mire az indiánok rájöhettek volna, hogy baj lesz, addigra a baj voltaképp már megtörtént.

A „nemes vademberek” társadalma

Rendes nagyságú könyvtár kellené ahhoz, hogy beleférjenek mindazok a könyvek és tanulmányok, melyek a Nemes Vademberről szóló elbeszéléseknek, illetve az emezek elemzésével, értelmezésével foglalkozó tanulmányok gyűjteményének kívánnának elhelyezést biztosítani. Sietek leszögezni, írásom egyáltalán nem ambicionálja, hogy e képzeletbeli könyvtár valamelyik polcán porosodjék.

Mind a filozófiatörténet, mind a történettudomány, mind a filológiai stúdiumok számára közhely, hogy

a Nemes Vademberről író európai szerzők soha az életben nem találkoztak nevezett személlyel. Társadalmi viszonyainak „leírása” semmi egyébhez nem kellett számukra, mint saját európai, 18. századi társadalmuk kritikájának természetjogi legitimálásához.⁵⁹

Nem kívánok azon elidőzni, hogy az ideálnak tekintett törzsi, *állam nélküli* társadalmak mennyiben tekinthetők – mint azt filozófusaink hitték – az egyenlőség társadalmainak. Annyi bizonyosan állítható, hogy „egyenlőbbek” voltak, mint azok a rendi tagoltságúak, amelyekben a kritikus szemléletű európai filozófusoknak élniük adatott. Ezeket a hagyományos – Pekka Hämäläinen is óvatosan fogalmaz – *relative egalitárius* társadalmakat,⁶⁰ a lónak a Nagy Síkföldeket belakó indián törzsek körében elterjedése, más társadalmi folyamatok ezzel egyidejű fölléptével együtt, végül is szétverte. Hogy e társadalmak belső rétegződése nem érte el azt a fokot, sem pedig a rétegek, valamint kultúráik közötti éles cezúrákat, melyeket az európai/amerikai kapitalizmus kialakulása létrehozott,⁶¹ az természetesen lehet elemzés tárgya, az azonban nem kétségbe vonható, hogy a „ló-használat” következményei radikálisan szétverték ezt a társadalmi berendezkedést. Két szempontból is. Az egyik – mint már mondtam – a nők helyzetének erős romlása. A másik a gazdagok és

szegények közötti „osztálykülönbségek” megjelenése.

Nem kívánok etnográfiai részletességű leírásokba bocsátkozni a különböző indián társadalmakban érvényes *gender*-viszonyokról,⁶² elég talán annyi, amit korábban említettem, hogy a munka társadalmi megosztásában a két nem státusa között nem mutatkozott érzékelhető különbség, vagy legalábbis annyi bizonyos, az indián nőknek lényegesen egyenrangúbb szerep jutott, mint a fehér társadalomban *biológiailag* nőneműeknek. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindez csak abban a társadalmi kontextusban bizonyult igaznak, amelyben a táplálékszerzés kielégítésének igénye (értsd: a bölény vadászásának mértéke) nem haladta meg a népesség létfenntartását biztosító *személyes/közösségi fogyasztás* akadályozatlanságának biztosítására való törekvést. Másként fogalmazva: nem azért vadásztak bölényre, hogy *kereskedelmi* felhasználásra szánt *áru-cikkeket* „termeljenek”.

Nos, annak, hogy a bölény lóháton vadászása általános gyakorlattá vált, egymással összefüggésben két fontos következménye lett. Az egyik az, hogy megszűnt a vadászat közösségi – és közösséginek is tekintett – tevékenység lenni; szükségtelenné lett az általam korábban részletezett kooperáció. A vadász (aki mostantól

kezdve már kizárólag csak az indián férfi!) fölül a lovára,⁶³ megkeresi a bölényt és lenyilazza. Az állat azé, aki elejti. Hogy mi legyen vele, azt ő szabja meg: ezek húsból táplálék lesz; amazok bőrét eladom, s a kapott pénzen majd puskát, lőszert, rumot veszek, meg az asszonynak gyöngyöt.

Ez a társadalmi praxis szigorú kettősséget vezetett be a két nem közötti munkamegosztásban: ezentúl a vadászat kizárólagosan férfi-tevékenységgé vált, míg a bőrök kikészítése a nők feladata lett. Ez korábban is így volt, amikor a bölényvadászat „irha-hozadéka” csak a személyes fogyasztási igények kielégítésére szolgált, azaz a család mobil lakóhelyéül szolgáló *tipik*, nemkülönben a viselendő ruhák elkészítésének alapjául szolgált. Most azonban a bölényvadászat árutermeléssé lett; célja innentől az volt, hogy valamilyen formában a fehér kereskedőknek eladható áruként kerüljön forgalomba.

A tény, hogy a lovas indián lényegesen több bölényt tudott elejteni, s meghozhatta azt a döntést, hogy a zsákmány nagy részét irha (vagy csupasz bőr) formájában bocsájtja árucikként áruba, rendesen szétverte a hagyományos indián családstruktúrát. Félreértés ne essék, eszem ágában nincs univerzálisakat hirdetni az indián családstruktúráról. Olvasmányaim alapján emezt hosszú időn keresztül viszonylag kiegyensúlyo-

zottnak tekintették. Az is általános vélemény, hogy a poliginia ritka volt a törzsekben, mert nagyon kevés vadász volt csak képes arra, hogy több feleséget el tudjon tartani, valamint az is, hogy egy indián férfinak általában maximum három felesége szokott lenni, ebből egyik az ún. főfeleség, a másik kettőt a férfi csak a főfeleség beleegyezésével veheti el, s a feleségnek kiszemeltek általában a főfeleség rokonsági kötelékébe tartoznak. Milyen helyzet állhatott elő, amely fölmorzsolta ezt a rendszert?

Legyünk gyakorlatiasak. Egy feleség, még ha egész héten napi 24 órán keresztül megállás, szünet nélkül dolgoznék is, adott számú bölénybőrnél többet nem tud eladni vihető, kikészített állapotba hozni. 24 óra munkával 24 óra munkánál többet igénylő kikészített bőrhöz nem jutsz. Ha ennél többet akarsz, több feleségre kell szert tenned. Így került sor a síksági indián törzseknél, új módiként, a negyedik, ötödik, hatodik stb. számú feleségekkel való házasságkötésre. Ezek persze többször annyi bőrt tudnak eladás-kész állapotba hozni, mint amennyivel egyetlen feleség szolgálni tudna. Vegyük azonban sorra a következőket. Ezeket a sokadik számú feleségeket az indián és a fehér köznyelv nem véletlenül nevezte „rabszolga-feleségeknek”. Mint Hämäläinen megjegyzi,

annak ellenére, hogy milyen rettenelesen sokat kellett dolgozniuk, mégis igen gyakran alárendelt helyzet jutott nekik a családban – ami pedig nagy általánosságban nem volt jellemző a nők helyzetére (!!! – L. P.). Nagyon kevés személyes holmi fölött rendelkeztek, ruhájuk általában rosszabb minőségű volt, és gyakran előfordult, hogy a férjük rosszul bánt velük – a férfiek egyre gyakrabban alkalmaztak erőszakot arra, hogy fegyelmezzék növekvő létszámú „munkaerő-állományukat”.⁶⁴

Közelítsük másfelől ezt a kérdést. A lovat használó törzsek gyakorlatilag semmit nem tettek az új életvitelük folytathatóságát biztosító lóállomány „újratermelésére” (értsd: tenyésztésre, szaporításra). Arra sem törekedtek, hogy a síkságokon még igen szép számban található vadlovakat befogják és betörjék.⁶⁵ Ehelyett más indián törzsek lovait kötötték el. Ennek több következménye is volt.

1) A 19. század során nőttön nőtt mind a bölénybőrrel/prémmelel való üzletelés, mind a ló-rabló portyáknak a törzs életében betöltött fontossága. Mint gazdagsághoz és hatalomhoz jutást biztosító ténykedések, emezek esetenként még a vadász-tevékenységnél is fontosabbnak bizonyulhattak. 2) Mind a kereskedés, mind a rablás férfi tevékenység volt, ebből következően a

férfiak *kizárólagos* politikai és gazdasági előnyökre tettek szert a meggazdagodásban. 3) A kereskedés vagy rablás révén szerzett jószágok a rájuk szertevő magántulajdonának minősültek. Ennek következményei a 18. században még nem nagyon voltak átláthatóak, a 19. századra azonban már kritikussá vált a helyzet

– írja egy tanulmányában Alan M. Klein.⁶⁶ Majd így folytatja:

Ahogy egyre inkább a bölénybőrrel, -írhával való kereskedésre álltak át az indiánok, s fölértékelődni gondolták a lovakkal-rendelkezés (gazdasági előnnyé konvertálható) hasznát, úgy születtek egyre-másra a termelési viszonyokban az olyanfajta változások, melyek határozottan kedveztek a férfiaknak, a nők számára azonban rendkívül előnytelennek bizonyultak.⁶⁷

Vegyük ehhez hozzá, hogy az eladásra szánt bőrök kikészítéséhez rengeteg női munkaerő befektetésére volt szükség.

Egyre inkább csak a több feleséggel rendelkező indián férfiak tudtak bőrök eladásából vagyont fölhalmozni. Minthogy azonban a menyasszony-pénzt lovak ajándéku adásával kellett megfizetni, egyre inkább csak a több lóval is rendelkező tehetősek köthettek egynél több házasságot. Ilyen körülmények között a vagyon, a megbe-

csültség és a hatalom koncentrációja elképesztő méreteket tudott ölteni.⁶⁸

Visszaulva arra az antropológiai szakkérdésre, hogy a ló vajon szerszám-e, avagy magasabb szintű energiahordozó, én, lehetséges alternatívaként, megkockáztatnék egy harmadik választ. A lóból *tőke* lett!

Ami a legfontosabb, a termelésnek ebben a rendszerében a gazdagok igen könnyen gazdasági előnyt húzhattak abból, hogy több lovuk is van. Így például a feketelábú indiánok között a gazdagoknál megszokott rutin volt, hogy a szegényebbeknek, azért, hogy ők is vadászhassanak, lovat adtak kölcsön; a lovat kölcsönvevő megtarthatta az elejtett bölény húsát, a lenyúzott bőrök fele (vagy akár az összes) fizetségül a kölcsönadót illette meg, aki aztán ezeket eladhatta a kereskedelmi ügynökség állomásán (...) Ez a gyakorlat biztonsági hálót jelentett a lóban szűkölködő szegény családoknak, azonban aránytalanul nagy haszonhoz juttatta a sok lóval rendelkezőket, akik így egyfajta proto-kapitalistákká váltak: bért fizetve embereket fogadtak fel, kerülték, hogy kétkezi munkával kelljen bajlódniuk, s mivel privilegizált módon juthattak hozzá a termelőeszközökhöz, illetve a mindent egyre inkább átfogó piachoz, így egyre nagyobb vagyona tettek szert.⁶⁹

1. A kedves Olvasó, ha nem olvasta volna még, kölcsönözze ki a könyvet valamelyik könyvtárból, vagy vegye meg antikváriumban. Hálálkodva fogja áldani a nevemet.
2. Lásd „Az empirikus szociológiáról mint szépirodalmi mesterségről”. In Léederer Pál: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege. Rögeszme-félék a mesterségről*. Új Mandátum, 2002, 184–185.
3. „Minden jenki hazudik”. In Eric Knight: *Sam Small csodálatos élete*. Európa Könyvkiadó, 1971, 16. oldal. Szabadjon megjegyezni, hogy Mr. Smith-nek természetesen a lehető leglaposabb és legelkoptatottabb újságírói közhely tolul válaszként ajkára. Örömmel jelentem az Olvasónak, hogy a „mennydörgő léptű csorda” (amerikaiul: *the thundering herd*) még a 20. század végi lapokban is virul. Külön nyomozást természetesen nem végeztem e tárgyban, de jelenthetem: a 20. század végén valamennyire közfigyelmet keltő elképzelés, a *Buffalo Commons* projekt kapcsán (magyarul talán úgy adhatnánk vissza: „Közlegetlőt a bölényeknek!”) egy, a média működését vizsgáló kritikus hangvételű tanulmány idéz olyan újságcikkeket, amelyekben ez a közhely-kövület előfordul.
4. Uott.
5. Mint egy tanulmány szerzője megjegyzi: az amerikai köznyelv a *buffalo* szót részesíti előnyben, a tudományos szóhasználat a *bison* szót. De bizvást mondhatjuk – véli –, a buffalo szó semmivel sem rosszabb, mint az, ha Amerika őslakosait mai napig indiánnak hívjuk.
6. Jó, a *kafferbivaly* Afrikában mennydörgő, de arról nincsenek világirodalmi ismereteim; csak annyit tudok róla, hogy vadászata igencsak veszélyes.
7. Kipling, Rudyard: *A dzsungel könyve* (fordította Benedek Marcell).
8. Forrás: Wikipédia, *Bölény* címszó.
9. Lásd Zontek, Ken: *Buffalo Nation: American Indian Efforts to Restore the Bison*. University of Nebraska Press, 2007, 2–3.
10. A függetlenségi háború idején ugyanis voltak olyan indián törzsek, melyek az angol hadsereget támogatták, így tehát ellenségei voltak a születőfélben lévő amerikai nemzetnek. Hogy más indiánok meg az amerikaiak szövetségesei voltak, arról hajlamosak voltak megfeledkezni, s arra az általánosító következtetésre jutottak, hogy az indián – vérszomjas ellenség. Így az amerikai fehér ember indián-gyűlöletét nem volt nagyon nehéz sem életben tartani, sem átörökíteni a megváltozott körülmények között élő késő generációkra sem. Hogy a száz évvel később bevándorolt svéd vagy német migráncs lelkében miért szökkenet szárba az indiángyűlölet, már kicsit nehezebben magyarázható – de magyarázható.
11. Wieggers, Robert P.: A proposal for Indian slave trading in the Mississippi valley and its impact on the Osage. *Plains Anthropologist*, Vol. 33. no. 120. (May, 1988), 187.

12. Nem visz rá a lélek, hogy a „kapcsolatteremtés” előtti évezredekben élt népeket az „indián” névvel illessem. Közösségeik nyilván valamilyen névvel illették magukat, különbséget téve maguk s a környékükön élő (vagyis számukra ismerhető) más közösségek között. Hogy milyen névvel titulálták magukat, arról természetesen fogalmunk sem lehet. Valószínűsíthető, hogy rájuk is érvényes lehetett, amit Patricia Seed az európai hódítás körüli időkről mond, miszerint az egyes bennszülött csoportok olyan nevet adtak maguknak a saját nyelvükön, ami a többi élőlénytől, az állatoktól különböztette meg őket, valami olyasmit jelentvén tehát: mi azok vagyunk, aki *ember*. Persze különböző szomszédaikra is találtak beazonosításul szolgáló nevet. Ez lehetett utalás arra, hogy hol élnek („a keletiek”, „a hegylakók”), milyen technológiákat alkalmaznak („az íjkészítők”, „a lándzsavető-gyártók”); azokat a közösségeket, melyekkel ellenséges viszonyban álltak, valamilyen vaskosan sértő névvel illették; az irokézekre az Iroquois nevet a franciák valamelyik szomszédos, algonkin nyelvet beszélő törzstől tanulták el (*Iroqu* = csörgőkígyó), ők maguk *haudenosaunee*-nek (= akik hosszú házakban laknak; *people of the longhouse*) nevezték magukat. Lásd Seed, Patricia: *American Pentimento: The invention of Indians and the pursuit of riches*. University of Minnesota Press, 2001. Appendix, 193. S ha már törzsneveknél tartunk, az indián törzsek (vagy nemzetek) nevének magyarra átültetésében Sz. Kristóf Ildikó módszerét követem. „Azon elnevezéseket, amelyeknek létezik a magyar nyelvben – irodalmi, történeti stb. – szövegekben már meghonosodottnak tekinthető változata (például apacs, irokéz, szíu stb.) ebben a formában adom meg. Az összes többit (...) az amerikai angol nyelvben bevetté vált formának megfelelően, megőrizve a népnév nagybetűvel kezdődő írásmódját is.” Lásd Sz. Kristóf Ildikó: *Tárgyak, szövegek és a „bennszülöttek nézőpontja(i)”*: Kulturális ideológiák és/vagy posztkoloniális újraértelmezések az amerikai indiánok – és kutatóik – körében. In *Ethnolore*, 2012, 3. 5. lábjegyzet.
13. Hogy a síksági lovas indián kultúrák képviselői mennyire kevésbé alkalmasak nemcsak, hogy Észak-Amerika indiánjainak, de még a kontinens-rész a Rio Grandétól északra fekvő területén élő törzseinek *kizárólagos* képviselőit, az persze szakmai közhely. A filmipar azonban, melyről már Lenin elvtárs is fölismerete, hogy a legfontosabb művészeti ág, könnyűszerrel maga alá gyűrte a szakmát.
14. Idézi Lehmer, Donald J.: *The Plains bison hunt – prehistoric and historic*. *Plains Anthropologist*, Vol. 8. no. 22. (November, 1963), 214.
15. A különféle laikusok százmilliókra, majd száz millióra tették a „legendás idők” bölényeinek számát (nagyjából a 18. század végéig tartónak tekintve a legendás időket). A tudományos igényű becslések kezdetekben 60 milliónál állapodtak meg, a 20. század végén (jóllehet a

konszenzus e téren még nem tekintethető teljes körűnek) a szakemberek többsége – a klimatikus viszonyokra, illetve a síkságok fűvének „eltartóképességére” hivatkozva – nagyjából 30 millióra taksálja a bölényeknek a helyzet drámaivá válása előtti időkre érvényes létszámát.

16. A „Betörte a fejét” (*Head-Smashed-In*) néven számontartott ugratónál, például, az egymást rétegesen borító csontokból álló csontágy 10 méter vastagnak bizonyult, az itt feltárt állatcsontok legöregebbjei i. e. 3500 körüliek, a legfiatalabbak i. sz. 1300 körüliek.
17. Sok ok miatt kevés az olyan régészeti lelőhely, ahol pontosan meg lehetne állapítani, hogy a lelet-együttesben egy egyszerű levadászással hány állatból állt a zsákmány, s még ha megállapítható is, ez semmi támponttal nem szolgál arra, hogy egy másik, más helyen vadászás alkalmával mi lehetett az eredmény. Az átlagok és szórások számolgatásának én tehát nem sok értelmét látom – kicsit precízebben fogalmazva: *semmi* értelmét.
18. Ez a fajta vadászat – természetesen – nem eredményez régészetiileg detektálható lelőhelyeket.
19. Walker, Ernest G.: An overview of prehistoric bison hunting on the Great Plains. In Cunter, Geoff – Bill Waiser (eds): *Bison and People on the North American Great Plains. A Deep Environmental History*. Texas, A&N University Press, 2016, 139.
20. Ugyan a higiénés előírások és eljárások csiszolatlanabbak lehettek, mint napjainkban, továbbá az akkor élők

vélhetőleg jobban bírták a gyűródést, mint mi, az azért valószínűnek látszik, hogy nem volt megengedhető napokig „vacakolni”, mielőtt otthon elkezdheték volna szárítani, füstölni, bárminő formában tartós fogyasztásra alkalmassá tenni a megszerzett húst. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a biológusok pontos kalkulációkat végeztek arra vonatkozóan, hogy nemét, életkorát, valamint a földarabolás és további feldolgozás módját figyelembe véve, „kilóra” mennyi húst jelenthetett egy-egy zsákmány-állat. Természetesen arra is születtek becslések, hogy egy felnőtt férfinak/nőnek, gyermeknek vénembernek napi hány kiló bölényhústra volt szüksége – mindezzel azonban inkább nem terhelném a kedves Olvasót. Annyit azonban hozzá kell tenni mindehhez, hogy ezeknek a becsléseknek az alapján számítanak ki az ezzel foglalkozó szakemberek olyan értékeket, hogy valamely adott pillanatban adott helyen élő indiánoknak egy évben hány bölényt kell elejteniük ahhoz, hogy (valamilyen szinten) megélhessenek, s hogy ennyi bölény elejtésére van-e mód úgy, hogy az ökológiai egyensúly hosszú távon fönntartható maradjon. A részleteket megint csak mellőzve: meglehetősen egyetértés mutatkozik abban, hogy személyenként nagyjából évente hat és fél, hét bölénnyel érdemes számolni. Ha egy pillanatra komolyan vesszük ezt a fajta számolgatást, akkor bizvást mondhatjuk, 30 millió bölény 4 285 714 ember számára képes évi hét darab tetemmel szolgálni. Mind-

- addig, tehát, ameddig a bölényvadászat a létfenntartáshoz szükséges személyes fogyasztás kielégítésére szolgál, addig az őslakosok nem veszélyeztetik az ökológiai egyensúlyt.
21. Ezek a – megkövültté váló – maradványok képezik azokat a régészeti lelőhelyeket, amelyek föltárása és elemzése szolgáltatja a régen élt indiánok táplálkozására utaló információk egyik döntő részét. A másik lehetséges forrást pedig a valahai időlegesen stabil lakóhelyek személtlerakodói nyújtják. Magának a régészeti értékelésnek a lehetséges technikai és értelmezési nehézségeire/problémáira úgy érzem nem feladatomban kitérni.
 22. Még akkor is, ha az állatokat elpusztító nyilvesszők tulajdonosai beazonosíthatók!
 23. Jarvenpa, Robert – Hetty Brumbach: Fun with Dick and Jane: Ethnoarchaeology, circumpolar toolkits, and gender „inequality”. *Ethnoarchaeology*, Vol. 1. no. 1. (2009), 58.
 24. Mint például a férfi és a nő fizikai erejében, testi fölépítésében mutatkozó különbségre hivatkozást, vagy annak föltételezését, hogy a nőket kirekesztik a hatalom- és presztízsforrást jelentő tevékenységekből.
 25. Ízelítőül egy rövid leírás. „A húst lefejtik a csontokról és bölénybőrbe becsomagolva a teherhordó állatra rögzítik. A beleket bizonyos hosszúságú darabokra metélik, kipucolják őket, s ugyancsak elcsomagolják. A csontokat összetörik, kinyerik belőlük a csontvelőt, melyre a pemmikán készítéséhez lesz szükség. A bölénypúp finom húsát csíkokra szabdalják, hogy speciális füstöléssel és szárítással tartósítsák majd. Ezután sietve a táborhelyre vonulnak, ahol a húst darabokra vágják és szárítással tartósítják. Amikor már jó alaposan kiszáradt, kimagoztatlan virginiai vadcseresznyével és vadszilvával porrá őrlik (ez részben a tömegét növeli, részben pedig fűszeresebbé teszi az ízét). A csontokat kifőzik, a csontvelőből nyert zsírt összevegyítik a porrá morzsolt bölényhússal, cseresznyével, szilvával. Az így nyert készítményt kitisztított bölénybélbe töltik. Ez a pemmikán, ami csemegének számít.” Lásd Clifford, F. J.: A note on bison hunting. A few were saved. *Oregon Historical Quarterly*, Vol. 52. no. 4. (December, 1951), 258.
 26. Jarvenpa – Brumbach (2009), 60.
 27. Egy sokszor, kedvtelve idézett mondat szerint „(a)z indián nem egyszerűen saját belső, a környezeti adottságokra vissza nem vezethető kvalitásai miatt vált fontossá a fehér ember számára. Sokkal inkább azért, mert tükröt tartott a civilizált fehér ember elé, mik azok a tulajdonságok, amelyek hiányoznak belőle, s amelyekre nem is szabadna szert tennie.” (Pearce, Roy Harvey: *The Savages of America. A Study of the Indian, and the Idea of Civilization*. The Johns Hopkins Press, 1956, 5.)
 28. „És megáldá Isten őket, és mondanékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá...” (Mózes I. 1.28.)
 29. Seed (2001), 115.
 30. Seed így fogalmaz: „Az a Brit-szigetek enyhe éghajlata alatt megszokott

rutinná vált gyakorlat, hogy korán reggel fölkelünk s alkonyattáig dolgozunk, olyan 'zsinórmértékké' vált, melyhez hozzámérve a munkálkodás minden más fajtája alacsonyabb rendűnek bizonyult. (...) Munkavégző tevékenységünk – értsd: polgár-erényünk értékéről tanúbizonyságot tevésünk – foka e zsinórmértékhez igazítva méretett meg.” Seed (2001), 121.

31. Ezt persze nemcsak a kolóniákon szerencsét próbáló angol földműves gondolta így, s nem is csak a Brit-szigeteken maradt angol gazda. Jóllehet a mezőgazdasági munkálkodás során a nemek közötti munkamegosztás 12. század előtti állapotát illetően a történészek többsége a vállát vonogtja bizonytalanul, annyi bizvást egész Nyugat-Európára érvényesen elmondható, hogy „az eke használatának általánossá válása radikálisan megváltoztatja a mezőgazdaságon belül a nemek közötti munkamegosztás szerepköreit. A férfiak még ott is szántással 'munkálják meg' a földet, ahol korábban a nők végezték ezt, kapával. (...) Hasonló változásokat hozott a nemek közötti munkamegosztás szerepkészletében a hosszú nyelű kasza használatának elterjedése aratáskor” – mondja a 16. századi Nyugat-Európára érvényesen a történész, még annak ellenére is, hogy a 14. századi Fekete Halál után a megfogyatkozott számú férfinepesség mellé a megerőltető munkafeladatok elvégzésének kényszere a női népséget is igénybe vette. Lásd Roberts, Michael: Sickles and scythes. Women's work and men's

work at harvest time. *History Workshop*, no. 7. (Spring, 1979), 8. Általános vélemény szerint az eke-használat a római Impérium öröksége.

32. Lásd például Harrison, Robert: *Forêts. Essai sur l'imaginaire occidental*. Flammarion, 1992, III. skk.
33. Seed (2001), 49. Edward of Norwich, yorki herceg könyve, a *The Master of Game* egyébként 1406 és 1413 között íródott.
34. Seed (2001), 50.
35. Smits, David D.: The „squaw drudge”. A prime index of savagism. *Ethnohistory*, Vol. 29. no. 4. (Autumn, 1982), 284.
36. Mint egy 19. századi skót hölgy (Smits a maga tanulmányában a *freethinker*, azaz „szabadgondolkodó” jelzővel illeti), Frances Wright írja 1821-ben megjelent könyvében: „A világon mindenütt a nő számára adatott helyzet árulkodik legvilágosabban a férfiak jelleméről. Hol azt találjuk, hogy a gyöngébbik nem képviselői kemény munka végzésére ítéltetnek, ott az erősbik nemnél bizton a vadember valamely tulajdonságának nyomát lehetjük föl.” Idézi Smits (1982), 286.
37. Brown, Dee: *The Gentle Tamers. Women of the Old Wild West*. Lincoln, 1958.
38. Faragher, John Mack: History from the inside-out: Writing the history of women in rural America. *American Quarterly*, Vol. 33. no. 5. (Winter, 1981), 550.
39. Jensen, Joan M. – Darlis A. Miller: The Gentle Tamers revisited. New approaches to the history of women in the American West. *Pacific His-*

- torical Review*, Vol. 49. no. 2. (May, 1980), 178.
40. Flores, Dan: Bison ecology and bison diplomacy: the Southern Plains from 1800 to 1850. *The Journal of American History*, Vol. 78. no. 2. (September, 1991), 466.
41. Nagy testű ragadozó állatokból, úgymint szürke farkasból, prérifarkasból, pumából, grizzly medvéből ugyanis egyáltalán nem volt hiány. Mivel ezek húsát az indiánok nem használták fel táplálékként, levadászásukra, jelentős irtásukra csak a fehér ember részéről került sor, amikor ezt a háziállat-állomány védelme racionálissá tette.
42. Lásd Haines, Francis: Where did the Plains Indians get their horses. *American Anthropologist*, Vol. 40. no. 1. (1938).
43. Csak feltételezem, hogy a spanyol katonák, féltve a bőrüket, nem erőltették túlzott buzgalommal a nomád törzsek fölkeresését s a szököttek utáni kutakodást.
44. Lásd Francis Haines, a fentebb már jelzett tanulmányát követő újabb írását: The northward spread of horses among the Plains Indians. *American Anthropologist*, Vol. 40. no. 3. (1938).
45. „Ha úgy érezzük, hogy a vonat, az autó, majd a repülőgép megváltoztatta, átformálta civilizációnkat, illik emlékezetünkbe idéznünk, hogy amikor az indián a magával hordozandó terheket levette a kutyái hátáról és a loaira rakta át azokat, a változás, amit ez számára jelentett, semmivel nem volt kevesebb, mint az, amit mi élünk meg.” (Denhardt, Robert M.: The horse in New Spain and the Borderlands. *Agricultural History*, Vol. 25. no. 4. [October, 1951], 149.)
46. Az alább következőkhöz lásd Wilson, C. Clyde: An inquiry into the nature of Plains Indian cultural development. *American Anthropologist*, Vol. 65. no. 2. (April, 1965).
47. A lőfegyverrel rendelkezés a vadászat módján aztán keveset változtatott; minthogy a puskához muníció kell, s az nem feltétlenül volt korlátlanul beszerezhető, az indiánok bölényre gyakorlatilag mindvégig íjjal vadásztak, éppoly hatékonyan, mintha puskával tették volna ezt.
48. Ebben az írásban nem kívánok kitérni a kerítés, elkerítés indián „elhanyagolásának” fehérember-értelmezésű szimbolikájára; a *dominium nullius* „filozófiájának” problémakörére; s arra is csak korlátozottan tudtam kitérni, miért ragaszkodtak makacsul az angol gyarmatokon a telepesek ahhoz, hogy a táplálékszerző vadászás nem tekinthető az indián részéről munkavégzésnek, jöllehet az indián is „orczája verejtékével” keresi az ő kenyérét.
49. Vikár Béla gyűjtése.
50. A bölény számára az elszáradt fű nem bizonyul elegendő tápértékűnek, így tehát nemcsak a legelést lehetetlenné tevő vastag téli hótakaróban pusztulna el, hanem akkor is, ha a fű (ne kérdezzük a költővel, miért is?) nem nőne ki újra. Szakértők szerint a bölény úgy igazítja vándorútját, hogy az esőzések beköszönte után két hónappal érkezzék meg egy-egy új terepre, két hónap alatt ugyanis a fű kizöldül. Lásd ehhez Bamforth,

- Douglas B.: Historical documents and bison ecology on the Great Plains: *Plains Anthropologist*, Vol. 32. no. 115. (February, 1987), 4.
51. Vér Márton: A Selyemút a mongol korban és a régi ujjur dokumentumok. In Dallos Edina – Kósa Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása és kölcsönhatása a Selyemút mentén*. 2018, ELTE Kínai Tanszék – SZTE Altajsztikai Tanszék.
52. Morrison, Alexander: Camels and colonial armies: The logistics of warfare in Central Asia in the early 19th century. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 57. (2014).
53. Hämäläinen, Pekka: The rise and fall of Plains Indian horse culture. *The Journal of American History*, December, 2003, 841.
54. Feladvány: Ha igaz, hogy a ló nem szereti, ha saját testsúlyának 20 százalékát meghaladó súlyú terhet kell cipelnie (azaz egy 500 kg-os ló terhelése ne haladja meg a 100 kg-ot), akkor húsznál hánnyal több lova kell legyen ennek az indián családnak, akár *csak* 13 tonna takarmány szállításához?
55. Amint azt a szakértő megjegyzi: az állattenyésztésnek a létfenntartás módjába beillesztése azt követelte volna, hogy az indián egész sor új készségre-jártasságra tegyen szert és komoly befektetések árán építse ki a szükséges infrastruktúrát – így például istállókat, tárolókat, ólakat hozzon létre. Lásd Pavao-Zuckerman, Barnet: Deerskin and domesticates: Creek subsistence and economic strategies in the historic period. *American Antiquity*, Vol. 72. no. 1. (January, 2007), 26.
56. Kinbacher, Kurt E.: Indians and empires: Cultural change among the Omaha and Pawnee, from contact to 1808. *Great Plains Quarterly*, Vol. 32. no. 3. (Summer, 2012), 210.
57. Lásd White, Richard: The cultural landscape of the Pawnees. *Great Plains Quarterly*, Vol. 2. no. 1. (Winter, 1982), 31–40.
58. Ezt még akkor is biztosan állítom, ha becsülettel hozzáteszem: fogalmam sincs arról, mi az átváltási arány napi 160–320 kiló széna és X kiló nyárfa-kéreg között.
59. Egy valamit biztosan leszögezhetünk: azok a trapperek, *coureur de bois*-k, akik ismerték az indiánt s a társadalmat, melyben élt, sokszor indián nőt vettek feleségül (aki aztán majd „félvér” gyereket szült nekik) s be is házasodtak az indián törzsbe, sosem Nemes Vadembernek tartották az indiánt, és tiszteletlenül ki-röhögték volna akár Voltaire-t, akár Rousseau-t (ha valaha is beszélgethettek volna velük).
60. Hämäläinen (2003), 834.
61. Ezen éles cezúrák szempontjából igen tanulságos olvasmány Alastair Bonnett: From white to Western: „Racial decline” and the idea of the West in Britain, 1890–1930. *Journal of Historical Sociology*, Vol. 16. no. 3. (September, 2003), 325. oldal, mely azt mutatja be, hogy hogyan vélekedtek a 19. század végének, a 20. század elejének a „fehér fajért” amiatt „aggódó” divatos szerzői, hogy mily jelentős fehér embertömegek képesek önnön érdekeinket elárulni. Az

árulók hordája részint kelet-európaikból áll, részint a munkásosztályból (valamint a nőkből, s a férfiatlan férfiakból).

62. Tudom, tudom... az újabb időkben nekünk rendelt, minket Kánaán felé vezető „lángoszlopok” szerint, a *gender*-ben gondolkodás: mételyes ideológia, akárcsak a marxizmus. (Személyes meggyőződés, hogy e „hamis próféták” egy sort nem olvastak Marxtól, sem a *Brumaire*-t, sem az *Ökfil*-t, vagy a *Grundrissé*-t, de még csak – ó borzalom! – a „Kísértet járja be Európát” kezdetű zseniális pamfletet sem. Vesznek ezek egyáltalán könyvet a kezükbe!)
63. Mely nem hogy közösségi tulajdon nem volt, de még a családon belül is csak a férfi harcos tulajdonának tekintődött, aki maga rabolta és vitte haza zsákmányul, vagy a kereskedő-

nél maga alkudott meg rá. A ló férfi tulajdonosa persze szabadon rendelkezhetett a tulajdonával, tehát ajándékozhatott egy gyengébb minőségű lovat az asszonyának.

64. Hämäläinen (2003), 851.
65. Ennek észszerű okai voltak. Rablóportyáikon olyan lovakra tehettek szert, amelyek túl voltak a komoly munkabefektetést igénylő betörésen, betanításon; továbbá, egy füst alatt, a keleti vásárokon jó pénzért eladható öszvéreket is magukkal vihettek. Lásd Hämäläinen (2003), 843.
66. Klein, Alan M.: The Plains truth: the impact of colonialism on Indian women. *Dialectical Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (February, 1983), 304.
67. Klein (1983), 299.
68. Hämäläinen (2003), 849.
69. Hämäläinen (2003), 849.

A tanulmány következő részét 9. számunkban közöljük, s e számban fog szerepelni a szöveg végén a teljes, mindkét részre vonatkozó irodalomjegyzék.

© Fortepan, Korbuly, 1939

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

